تحلیل کیفی تحولات نظام ارزی و دلالت‌های آن برای رفاه اقتصادی و نابرابری درآمدی در ایران

یاسر محمدی نشلی دانشجوی دکترای علوم اقتصادی، گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه سمنان
y.mohammadi@semnan.ac.ir
رحمان سعادت دکتر علوم اقتصادی، گروه اقتصاد، گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه سمنان
عبدالمحمد کاشیان دکتر علوم اقتصادی،گروه علوم اقتصادی، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه سمنان

چکیده

مقدمه: نظام‌ارزی در هر اقتصادی نقشی بنیادین در تعیین رفاه اقتصادی و توزیع درآمد دارد. در ایران، وابستگی به درآمدهای نفتی و آسیب‌پذیری در برابر شوک‌های خارجی، به‌ویژه تحریم‌ها، اهمیت بررسی تحولات نظام ارزی را دوچندان کرده است. این پژوهش به تحلیل کیفی تحولات نظام ارزی ایران و دلالت‌های آن برای رفاه اقتصادی و نابرابری درآمدی طی دوره ۱۳٤٦ تا ۱٤۰۰ می‌پردازد.

روش: مطالعه با رویکرد کیفی و روش توصیفی-تحلیلی انجام شد. شاخص‌های کلیدی شامل درآمدسرانه واقعی، ضریب جینی و شاخص رفاه سن بودند. داده‌ها از بانک مرکزی و مرکز آمار ایران استخراج شد. نظام‌های ارزی بر اساس سیاست‌های اعلامی و عملکرد واقعی طبقه‌بندی و تحلیل‌ها با اتکا بر آمار توصیفی و شاخص‌های ترکیبی انجام شدند.

یافته‌ها: تحلیل کیفی شواهد نشان می‌دهد دوره‌های تثبیت نرخ ارز، هرچند ثبات ایجاد کردند، با رانت‌جویی، تخصیص ناکارآمد منابع و تضعیف تولید داخلی همراه شدند. در مقابل، دوره‌های نظام شناور و چندنرخی با نوسانات ارزی، افت قدرت خرید خانوار، تورم فزاینده و تشدید نابرابری درآمدی همراه بودند. شاخص رفاه سن افت شدید رفاه در دوران جنگ تحمیلی و تحریم‌های پس از سال ۱۳۹۱ را نشان می‌دهد، در حالی‌که بازه ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۸ به دلیل رشد درآمدهای نفتی و ثبات درآمدهای ارزی با بهبود نسبی شاخص‌های رفاه همراه بود.

بحث: یافته‌ها پیچیدگی دلالت‌های تحولات نظام‌ارزی بر رفاه اقتصادی و نابرابری درآمد را تأیید می‌کنند. تحقق نظام ارزی پایدار نیازمند هماهنگی سیاست‌های پولی، مالی و ارزی و توجه به عدالت اجتماعی است. همچنین شاخص‌های ترکیبی مانند رفاه سن ارزیابی جامع‌تری از پیامدهای سیاست‌های ارزی ارائه می‌دهند.

کلیدواژه‌ها: نظام ارزی، رفاه اقتصادی، نابرابری درآمدی، شاخص جینی، شاخص آمارتیا سن.

Abstract

Introduction:

The exchange rate regime plays a central role in shaping economic welfare and income distribution. In Iran, the heavy reliance on oil revenues and high vulnerability to external shocks—particularly international sanctions—have magnified the importance of examining changes in the exchange rate regime. This study provides a qualitative analysis of the evolution of Iran's

Ip Press

exchange rate regime and its implications for economic welfare and income inequality over the period ١٣٤٦–١٤٠٠.

Method:

This study adopts a qualitative, descriptive–analytical approach. Core indicators include real per capita income, the Gini coefficient, and Sen's Welfare Index. Data were obtained from the Central Bank of Iran and the Statistical Center of Iran. Exchange rate regimes were classified according to officially announced policies and actual practices. The analysis was conducted using descriptive statistics and composite indicators.

Findings:

The qualitative analysis of the evidence indicates that fixed exchange rate regimes, while providing stability, were associated with rent-seeking behavior, inefficient resource allocation, and weakened domestic production. In contrast, floating and multiple exchange rate regimes were accompanied by exchange rate volatility, declining household purchasing power, rising inflation, and widening income inequality. Sen's Welfare Index revealed significant welfare deterioration during the Iran–Iraq War and the sanctions imposed after ١٣٩١, whereas the period from ١٣٧٨ to ١٣٨٨ showed relative improvements in welfare indicators due to rising oil revenues and exchange rate stability.

Discussion:

The findings confirm the complexity of the implications of exchange rate regime developments for economic welfare and income inequality. Establishing a sustainable exchange rate regime requires effective coordination among monetary, fiscal, and exchange rate policies, together with due consideration of social equity. Moreover, composite indicators such as Sen's Welfare Index provide a more comprehensive assessment of the implications of exchange rate policies.

Keywords: Exchange rate regime, Economic welfare, Income inequality, Gini coefficient, Sen's Index

Extended Abstract

The exchange rate regime is a critical component of a country's macroeconomic architecture. It not only governs external economic interactions but also influences domestic variables such as income distribution, inflation dynamics, and overall economic welfare. In developing economies like Iran, where oil revenues constitute a major source of foreign exchange earnings and fiscal resources, the structure of the exchange rate system carries important implications for economic welfare, resource allocation, and social equity.

Iran's exchange rate regime has undergone multiple transformations since the 1960s, reflecting political transitions, war conditions, globalization pressures, and external shocks. These shifts include transitions from fixed exchange rates to multiple exchange rate systems, managed floats, and occasional unification

IP Press

attempts. Each phase has been associated with distinct macroeconomic and distributional patterns, making Iran a relevant case for examining the implications of exchange rate regime changes.

This study provides a qualitative analysis of how these regime shifts are associated with economic welfare and income inequality in Iran over the period ۱۳۴۶–۱۴۰۰, using a welfare economics and inequality perspective.

Methodology

The study adopts a qualitative, descriptive–analytical approach based on time-series data from ۱۳۴۶ to ۱۴۰۰. Key indicators include real per capita income, the Gini coefficient, and Sen's Welfare Index, which jointly reflect income level and distribution.

Data are obtained from the Central Bank of Iran, the Statistical Center of Iran, the World Bank, and the World Inequality Database. Exchange rate regimes are classified based on officially announced policies and actual implementation, and the analysis is structured into distinct historical episodes:

Fixed Exchange Rate Era (۱۳۴۶–۱۳۵۶; early post-۱۳۵۷ period)

Transitional and War Economy (۱۳۵۷–۱۳۶۷)

Post-War Adjustment and Reform Attempts (۱۳۶۸–۱۳۷۳)

Multiple Rates and Managed Regimes (۱۳۷۴–۱۳۸۰)

Floating and Sanction-Driven Volatility (۱۳۸۱–۱۴۰۰)

The analysis relies on descriptive statistics, trend analysis, and comparative assessment. Sen's Welfare Index is used for selected years to illustrate changes in welfare conditions across different exchange rate regimes. The study also considers inflation trends, exchange rate misalignments, and parallel market premiums as contextual factors.

Findings

The analysis identifies several key patterns:

Fixed Exchange Rate Periods were associated with the emergence of parallel currency markets, resource misallocation, import dependence, and a weakening of domestic productive capacity. Although inflation appeared contained initially, the eventual emergence of multiple exchange rates and currency shortages was accompanied by increased rent-seeking and inequality.

Welfare during the Iran–Iraq War (1980–1988), as reflected in the Sen Index, declined significantly, largely due to currency rationing, trade disruption, and stagnant real incomes. At the same time, inequality appears to have been partially compressed due to price controls and rationing mechanisms, although this effect was not sustained.

Post-War Reconstruction and Partial Liberalization (1989–1994) witnessed initial improvements in per capita income and welfare, supported by oil revenue surges. However, the 1993–94 unification attempt, in the absence of sufficient policy coordination, was followed by macroeconomic instability, rising inflation, and increasing inequality pressures.

In Press

Return to Multiple Rates and Managed Regime (1995–2001) stabilized the nominal exchange rate temporarily but reintroduced segmented foreign exchange markets. Welfare effects were mixed: macro stability coexisted with rent-driven distributional gains.

Floating Exchange Rate and Sanctions Era (2002–2021) was characterized by increasing currency volatility, especially after the 2011 oil embargo and banking restrictions. Currency depreciation was associated with declining real wages, disproportionately affecting low- and middle-income households. The Sen Index declined notably in 2012, 2018, and 2020, coinciding with sharp devaluations and inflation surges. The Gini coefficient increased toward 0.43 in some of these years.

Discussion

The analysis suggests that Iran's exchange rate regime is associated with a complex and nonlinear pattern of income distribution and welfare outcomes.

1. Price Transmission Channel: Exchange rate depreciation raises the local currency cost of imports, especially food and fuel. Since poorer households allocate a larger portion of their expenditure to these goods, their real income falls more sharply during devaluation episodes.
2. Resource Misallocation Channel: Fixed or dual exchange rate systems enable preferential access to foreign currency, distorting investment incentives. This mechanism benefits rent-seeking elites while limiting productive investment and exacerbating inequality.
3. Public Finance Channel: Fluctuations in oil-derived foreign revenues directly impact the government's capacity to fund subsidies, welfare programs, and social infrastructure. In times of declining oil prices or restricted exports, the burden disproportionately falls on vulnerable populations.

The findings are aligned with international literature. For instance, studies on Argentina, Nigeria, and Ethiopia reveal similar trends of heightened inequality and reduced welfare during currency crises. However, Iran’s experience is marked by its specific institutional context: centralized currency allocation, chronic sanctions, and persistent inflation. These amplify the negative distributional effects of poor exchange rate management.

Conclusion

A coherent and transparent exchange rate policy, aligned with broader macroeconomic policies, is essential for achieving inclusive economic development in Iran. Past failures in unifying exchange rates or managing floating regimes highlight the importance of institutional readiness, fiscal discipline, and supportive safety nets.

Policy Recommendations:

- Gradual Transition to Market-Based Exchange Rate: A phased approach avoids shock effects and allows for institutional adjustment.
- Compensatory Social Measures: Targeted cash transfers and price supports can mitigate the regressive effects of currency depreciation.

IP Press

- Transparency and Rule-Based Allocation: Moving away from discretionary and opaque foreign exchange practices is key to minimizing rent-seeking and corruption.
- Integrated Macro Framework: Coordinating exchange rate policy with fiscal and monetary tools enhances effectiveness and resilience.

Contribution to the Literature

This study makes three significant contributions:

- Provides a longitudinal empirical evaluation of exchange rate policy outcomes in Iran.
- Employs an integrated welfare-inequality framework (Sen Index and Gini Coefficient) rarely used in national case studies.
- Offers policy-relevant insights grounded in decades of historical transitions and economic shocks.

It highlights that exchange rate policy is not just a technical monetary tool but a deeply social one, with profound implications for inequality and well-being.

Ethical Consideration:

Authors' contributions: All authors have made substantial contributions to this study.

Funding: This study was not funded.

Conflicts of interest: The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments: In the present study, all ethical considerations, including the conditions of trust-

Worthiness, honesty, and non-plagiarism, were observed. also, we would like to Thank all those who contributed to this study

۱. مقدمه

نظام ارزی در هر اقتصاد، از ارکان اصلی سیاست‌گذاری کلان محسوب می‌شود و آثار گسترده‌ای بر تعادل خارجی، قیمت‌های نسبی، تخصیص منابع و توزیع درآمد دارد. در اقتصادهای نفتی مانند ایران، که بیش از ٤٠ درصد درآمد دولت از صادرات نفت تأمین می‌شود (بانک مرکزی، ١٤٠٠)، نظام ارزی فراتر از یک ابزار پولی، به سازوکار توزیع درآمد و رفاه تبدیل شده است. بر اساس داده‌های بانک جهانی(World Bank, 2023) ، ایران در میان کشورهای بزرگ نفت‌خیز بالاترین نوسان نرخ واقعی ارز (انحراف معیار ٤٢ درصد) و یکی از شدیدترین افزایش‌های ضریب جینی در دوره تحریم‌ها (از ۰.۳۸ در سال ۱۳۸۹ به ۰.٤۳ در سال ۱۳۹۸) را تجربه کرده است. این امر بیانگر آن است که شوک‌های ارزی در ایران علاوه بر آثار تورمی، ماهیتی رگرسیو دارند؛ زیرا طبق گزارش مرکز آمار ایران (١٤٠٠)، دهک‌های پایین درآمدی حدود ٦٥ درصد از مخارج خود را به خوراک و انرژی اختصاص می‌دهند، در حالی‌که این نسبت در دهک‌های بالا حدود ۲۵ درصد است. بنابراین، هر جهش ارزی عملاً به مالیاتی پنهان بر اقشار کم‌درآمد تبدیل می‌شود.

In Press

با وجود اهمیت این موضوع، بیشتر مطالعات داخلی بر رابطه نرخ ارز و رشد اقتصادی تمرکز داشته‌اند (لعل خضری و جعفری‌صمیمی، ۱۳۹۹؛ کریمی و دارائی، ۱٤۰۰) و کمتر به آثار توزیعی بلندمدت نظام ارزی پرداخته‌اند. در ادبیات بین‌المللی نیز، شاخص‌های ترکیبی رفاه مانند شاخص سن (Rodrik, 2008; Woldie & Siddig, 2019) در بستر اقتصاد نفتی و تحریمی ایران به کار نرفته‌اند.

این پژوهش با هدف پر کردن این شکاف، به بررسی تحولات نظام ارزی ایران در دوره ۱۳٤٦ تا ۱٤۰۰ و اثر آن بر رفاه اقتصادی و نابرابری درآمدی می‌پردازد. پرسش‌های اصلی عبارتند از:

۱. تحولات نظام ارزی ایران در این بازه چه الگویی را دنبال کرده‌اند؟

۲ . این تحولات از چه کانال‌هایی (تورم، رانت، تخصیص منابع) بر رفاه و نابرابری اثر گذاشته‌اند؟

۳ . آیا شاخص‌های ترکیبی می‌توانند تصویر دقیق‌تری از پیامدهای سیاستی ارائه دهند؟

نوآوری‌های پژوهش عبارتند از:

۱. محاسبه سری زمانی شاخص رفاه آمارتیا سن برای دوره ۱۳٤٦–۱٤۰۰ و ترکیب آن با طبقه‌بندی تجربی نظام‌های ارزی.
۲. معرفی چرخه تکرارشونده «تثبیت ← رانت ← چندنرخی ← بحران ← شناوری اجباری» در سیاست ارزی ایران.
۳. پیشنهاد نظام ارزی دوگانه موقت با جبران رفاهی هدفمند از طریق پرداخت نقدی شرطی به دهک‌های پایین در دوره گذار به شناوری مدیریت‌شده.

جدول ۱–۱ مقایسه‌ای از نوسانات نرخ واقعی ارز و ضریب جینی در کشورهای نفتی ارائه می‌دهد و نمودار ۱–۱ چرخه معیوب نظام ارزی ایران را ترسیم می‌کند.

جدول ۱–۱ مقایسه‌ای از نوسانات نرخ واقعی ارز

کشور	انحراف معیار نرخ واقعی ارز (٪)	میانگین ضریب جینی
ایران	**٤۲.۱**	**۰.٤۱**
عربستان	**۸.۳**	**۰.٤٥**
نیجریه	**۳٦.۷**	**۰.٤۳**
ونزوئلا	**٥۸.٤**	**۰.٤٦**
نروژ	**۱۱.۲**	**۰.۲۷**

منبع: بانک جهانی ۲۰۲۳

In Press

چرخه معیوب نظام ارزی ایران :

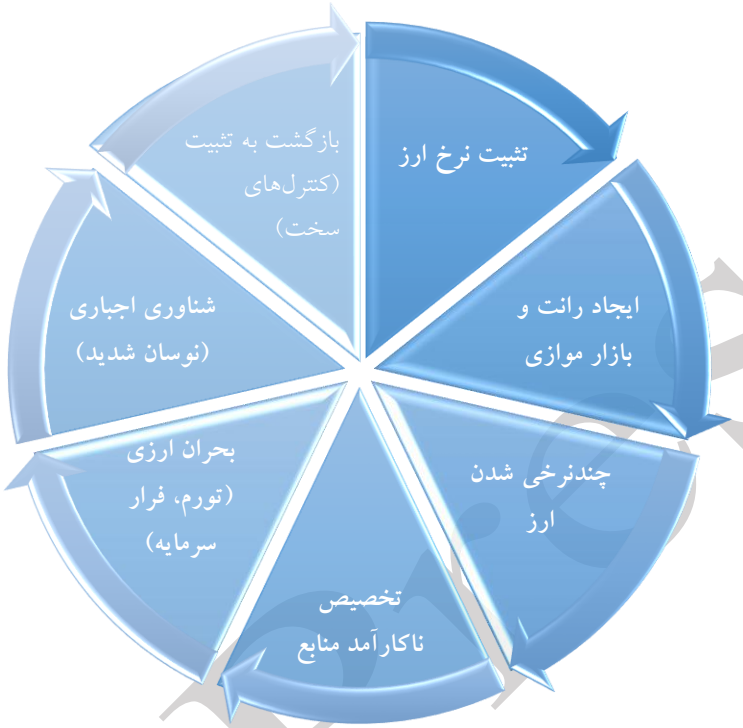

۲. مبانی نظری

نظام ارزیِ حاکم، تعیین‌کننده‌ی نحوه اثرگذاری سیاست‌های اقتصادی بر متغیرهای کلان اقتصادی از جمله رشد و توزیع درآمد (که با ضریب جینی سنجیده می‌شود) است. به همین دلیل، انتخاب رژیم ارزی و پیامدهای آن، همواره یکی از مباحث اصلی در حوزه‌ی مالیه بین‌الملل به شمار می‌رود. از اوایل دهه ۱۹۶۰ میلادی، مطالعات و پژوهش‌های اقتصادی در حوزه تعیین نظام ارزی بهینه به‌صورت گسترده‌ای توسعه یافت و توجه اقتصاددانان را به خود جلب کرد. در آن دوره، نظام‌های ارزی کشورها به‌طور کلی در دو نوع اصلی دسته‌بندی می‌شدند: نظام ارزی ثابت[1]و نظام ارزی انعطاف‌پذیر[۲] . در نظام ارزی ثابت، ارزش پول ملی یک کشور به یک معیار مشخص (مانند طلا یا ارز دیگر) وابسته بود، در حالی که در نظام انعطاف‌پذیر، ارزش ارز بر اساس عرضه و تقاضا در بازار تعیین می‌شد. تا پیش از سال ۱۹۷۳، انتخاب نظام ارزی کشورها عمدتاً تحت تأثیر توافق‌نامه برتون وودز[۳] قرار داشت که در سال ۱۹٤٤ شکل گرفته بود. این نظام تا زمان فروپاشی آن در اوایل دهه ۱۹۷۰، به‌عنوان پایه‌ای برای مدیریت روابط ارزی بین‌المللی عمل کرد. در این نظام ارزی، تبدیل پول‌های خارجی در مبادلات بر اساس نرخ‌های ارز ثابت انجام می‌گرفت. البته، در شرایط ضروری قابلیت تعدیل برای ارزهای کشورها پیش‌بینی شده بود. پس از فروپاشی نظام برتن‌وودز، بیشتر کشورهای صنعتی بزرگ، نظام‌های ارزی ثابت را کنار گذاشته و به سمت نظام‌های ارزی شناور حرکت کردند(فرزین وش،۱۳۸۹). کشورها بسته به

[1] Fixed Exchange Rate
[2] Flexible Exchange Rate
[3] Bretton Woods

رژیم ارزیِ اتخاذ شـــده، شـــاهد اثرات متفاوتی بر اقتصـــاد و توزیع درآمد خواهند بود. همچنین، تحقیقات نشـــان داده اســـت که بحران‌های ارزی تاثیرات منفی و قابل توجهی بر متغیرهای واقعی اقتصاد دارند(وکیلی و همکاران، ۱٤۰۱).

کشورهای درحال توسعه نیز نظام‌های ارزی متفاوتی را تجربه کرده‌اند. بر اساس طبقه بندی صندوق بین المللی پول (IMF)[1] در سال 2014 حدود ٥٦/٦ درصد از کشورهای عضو، یکی از انواع نظام‌های ارزی ثابت را داشتند؛ این در حالی است که در سال ۲۰۰۹ نزدیک 46/8 درصـد از کشـورهای جهان، نظام ارز ثابت داشـتند؛ بنابراین تمایل به نظام ارزی ثابت در بین کشـورها در سال‌های اخیر افزایش یافته است. جهت تعیین نظام ارزی کشورها، نظریه‌های مختلفی وجود دارد.

۳. پیشینه پژوهش

تأثیر نظام ارزی بر رفاه اقتصادی و توزیع درآمد یکی از موضوعات مهم در اقتصاد کلان و توسعه است که در کشورهای مختلف و به ویژه ایران، مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. مفهوم توزیع درآمد ارتباط نزدیکی با رفاه دارد. رفاه، مفهومی است که با احساس، ادراک و تجربه افراد پیوند خورده است(دامن کشیده و همکاران، ۱۳۹۵). بررسی نابرابری درآمد در یک جامعه به درک سطح رفاه آن کمک می‌کند. نابرابری بالا نشان‌دهنده توزیع ناعادلانه ثروت و نابرابری پایین نمایانگر اختلاف کمتر در درآمد افراد است. توزیع نسبتا مساوی درآمد موجب افزایش رضایت از زندگی و ارتقای رفاه اجتماعی می‌شود. همچنین، نابرابری درآمد بالا می‌تواند رشد اقتصادی، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، را محدود کند. بنابراین، کاهش شکاف درآمدی برای تضمین رفاه و توسعه اقتصادی ضروری است(سفری و همکاران).

۱-۳. پیشینه داخلی

حیدری و حســن‌زاده (۱۳۹۵) با بهره‌گیری از مدل رگرســیون غیرخطی انتقال ملایم(STR) ، رابطه بین نابرابری درآمدی و تولید ناخالص داخلی سرانه در ایران طی سال‌های ۱۳٤۸ تا ۱۳۹۱ را بررسی کردند. نتایج نشان داد که این رابطه غیرخطی و دو رژیمی اســت: در یک رژیم، نابرابری درآمدی اثر منفی بر رشــد اقتصــادی دارد و در رژیم دیگر، اثر مثبت بر جای می‌گذارد. این یافته، دیدگاه‌های رایج در پژوهش‌های تجربی درباره تأثیر خالص نابرابری بر رشد اقتصادی را به چالش می‌کشد.

موتمنی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با استفاده از مدل‌های خودرگرسیونی با وقفه‌های توزیع خطی و غیرخطی، اثر نابرابری درآمد و تورم بر رفاه اقتصــادی ایران طی ســال‌های ۱۳۵۰ تا ۱٤۰۰ بررســی شــد. نتایج مدل خطی نشــان داد نابرابری درآمد در بلندمدت اثری معنادار بر رفاه ندارد؛ اما در مدل غیرخطی، افزایش نابرابری درآمد موجب کاهش رفاه شــد، در حالی‌که کاهش آن تأثیر معناداری نداشت. بر این اساس، صرفاً کاهش نابرابری برای ارتقای رفاه کافی نیست و لازم است مجموعه‌ای از سیاست‌ها، به‌ویژه کنترل تورم بدون تشدید نابرابری، به‌کار گرفته شود.شود.

لعل خضری و جعفری‌صمیمی(۱۳۹۹) در مطالعه‌ای با مدل NARDL و داده‌های سالانه ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۵، اثر نامتقارن نوسانات نرخ ارز حقیقی بر توزیع درآمد در ایران را بررســی کردند. نتایج نشــان داد افزایش نرخ ارز حقیقی تأثیر بیشــتری بر افزایش نابرابری

[1] International Money Fund

(ضریب جینی) دارد نسبت به کاهش آن. در کوتاه‌مدت، شاخص قیمت مصرف‌کننده بیشترین اثر مثبت را بر ضریب جینی دارد، در حالی که در بلندمدت، درجه باز بودن تجاری با اثر منفی نقش برجسته‌ای ایفا می‌کند.

مهرآرا و حسینی پارسا (۱۳۹۹) با استفاده از داده‌های پنلی و مدل تقاضای تقریباً ایدئال، اثر افزایش قیمت مواد غذایی بر رفاه خانوارهای شهری ایران (۱۳۸۵–۱۳۹٦) را بررسی کردند. نتایج نشان داد افزایش قیمت مواد غذایی رفاه خانوارها را کاهش می‌دهد و زیان ایجاد می‌کند. همچنین جبران زیان ناشی از تورم نیازمند افزایش قابل توجه درآمد خانوارها است.

صادق‌محمدی و همکاران (۱٤۰۰) با استفاده از مدل تعادل عمومی قابل محاسبه (CGE) و داده‌های حسابداری اجتماعی سال ۱۳۹۰، اثر نوسانات نرخ ارز بر رفاه خانوارهای ایرانی را بررسی کردند. شبیه‌سازی‌ها با معیارهای تغییرات معادل (EV) و تغییرات جبرانی (CV) نشان داد افزایش نرخ ارز رفاه خانوارهای شهری و روستایی را کاهش می‌دهد، ولی خانوارهای شهری بیشتر آسیب می‌بینند و شدت کاهش رفاه با افزایش شوک ارزی بیشتر می‌شود. بنابراین، سیاست‌های حمایتی باید تفاوت اثرات نوسانات نرخ ارز بر مناطق شهری و روستایی را در نظر بگیرند.

کریمی و دارائی (۱٤۰۰) با استفاده از مدل ARDL غیرخطی، اثرات افزایش و کاهش نرخ ارز بر فقر در ایران طی سال‌های ۱۳٦٤ تا ۱۳۹۷ را بررسی کردند. نتایج نشان داد افزایش نرخ ارز در بلندمدت فقر را تشدید می‌کند و در کوتاه‌مدت نیز با تأخیر، افزایش نرخ ارز باعث افزایش فقر می‌شود، در حالی که کاهش نرخ ارز تأثیری بر کاهش فقر ندارد. همچنین، کمک‌های دولتی به اقشار کم‌درآمد نتوانسته‌اند فقر را کاهش دهند و ضرورت بازنگری در سیاست‌های حمایتی و تخصیص بودجه رفاهی را نشان می‌دهد.

نصرآزادانی و همکاران(۱٤۰۲) تأثیر ترتیبات ارزی بر توزیع درآمد را مورد بررسی قرار دادند. با استفاده از تحلیل توصیفی و رگرسیون گشتاورهای تعمیم‌یافته (GMM) پانل، داده‌های کشورهای عضو اوپک و OECD طی سال‌های ۲۰۰۷ تا ۲۰۲۰ تحلیل شد. نتایج نشان داد که در گروه کشورهای اوپک، رژیم ارزی شناور مدیریت‌شده تأثیر منفی و معناداری بر ضریب جینی دارد، در حالی که رژیم ارزی میخکوب شدید اثر مثبت و معنادار بر نابرابری درآمدی دارد. بنابراین، استفاده از نظام ارزی شناور در مقایسه با نظام ارزی ثابت می‌تواند نابرابری درآمدی را کاهش دهد.

شاکری و همکاران (۱٤۰۳) با استفاده از مدل تعادل عمومی پویای تصادفی (DSGE) کالیبره‌شده برای اقتصاد ایران، اثرات رژیم ارزی شناور مدیریت‌شده در حضور تحریم‌های نفتی را بر رفاه خانوارها طی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱٤۰۲ شبیه‌سازی کردند. نتایج نشان داد که در سناریوی شناوری کنترل‌نشده، رفاه دهک‌های پایین ۲۸ درصد و دهک‌های بالا تنها ۹ درصد کاهش می‌یابد؛ در حالی که در سناریوی شناوری مدیریت‌شده با جبران هدفمند (انتقال نقدی شرطی)، افت رفاه دهک‌های پایین به ۱۱ درصد محدود می‌شود. این مطالعه بر لزوم هماهنگی سیاست ارزی با سیاست‌های جبرانی تأکید دارد.

کیخا و همکاران (۱٤۰۳) با استفاده از مدل‌های گارچ، اثر افزایش نرخ ارز، شکاف نرخ ارز و نوسانات نرخ ارز هدف بر مزیت تجارت خارجی در چارچوب اقتصاد مقاومتی (۱۳۹۰–۱۳۹۵) را بررسی کردند. نتایج نشان داد نرخ ارز اسمی تأثیر منفی و نرخ ارز واقعی تأثیر مثبت بر تراز تجاری دارد؛ کاهش ارزش پول ملی صادرات غیرنفتی را تقویت می‌کند.

۲-۳. پیشینه خارجی

دیتون[1] (۱۹۹۷) در کتاب خود به تحلیل داده‌های میکرو اقتصادی خانوارهای کشورهای در حال توسعه پرداخته و روش‌هایی برای سنجش رفاه و نابرابری معرفی کرده است. این کتاب بیشتر بهنبه‌های روش‌شناسی می‌پردازد و پایه نظری قوی برای استفاده از شاخص‌هایی مانند ضریب جینی و شاخص رفاه سن فراهم می‌کند. پژوهش حاضر با استفاده از شاخص سن، نوآوری مهمی در بومی‌سازی این روش‌ها دارد.

رودیریک[2](۲۰۰۸) در مطالعه‌ای بین‌المللی که بازه زمانی آن از دهه ۱۹۸۰ تا اوایل ۲۰۰۰ را دربرمی‌گیرد، به بررسی ارتباط بین نرخ واقعی ارز و رشد اقتصادی پرداخته است. پژوهش با استفاده از داده‌های پانل کشورهای در حال توسعه نشان می‌دهد که نظام ارزی ناپایدار می‌تواند رشد اقتصادی را کاهش دهد و در نتیجه رفاه اقتصادی خانوارها را تحت تأثیر قرار دهد. روش کار مبتنی بر مدل‌های اقتصادسنجی پانل بوده است. نتایج این مطالعه با یافته‌های پژوهش حاضر همسو است، به گونه‌ای که نوسانات نرخ ارز رفاه را کاهش می‌دهد.

وولدی[3] و صدیق (۲۰۱۹) با استفاده از مدل تعادل عمومی پویا (DSGE) اثرات کاهش نرخ ارز بر اقتصاد اتیوپی را بررسی کردند. نتایج نشان داد که کاهش ارزش پول در کوتاه‌مدت رقابت‌پذیری صادرات و درآمدهای مرتبط را افزایش می‌دهد، اما در بلندمدت به دلیل تورم، رفاه خانوارها و سرمایه‌گذاری کاهش می‌یابد و تأثیر نامتناسبی بر خانوارهای روستایی دارد.

بهمنی اسکویی[4] و هاروی(۲۰۲٤) با استفاده از روش خودرگرسیون با وقفه‌های توزیعی نامتقارن (NARDL) و داده‌های ماهانه ۱۳٦۰–۱٤۰۲، تأثیر نامتقارن نوسانات نرخ ارز بر ضریب جینی در ایران را بررسی کردند. نتایج نشان داد که افزایش نرخ ارز (تضعیف ریال) اثر مثبت و معنادار بر نابرابری درآمدی دارد (ضریب ۰.۳۲ در بلندمدت)، در حالی که کاهش نرخ ارز تأثیری معنادار بر کاهش جینی ندارد. این عدم تقارن، کانال تورمی و تخصیص رانت را به عنوان مکانیسم‌های اصلی معرفی می‌کند و پیشنهاد می‌دهد که سیاست‌های ارزی باید با اقدامات جبرانی همراه شوند.

پژوهش‌های پیشین عمدتاً بر اثر نوسانات نرخ ارز بر رشد اقتصادی و نابرابری تمرکز داشته‌اند و نتایج آن‌ها با یافته‌های این مطالعه—کاهش رفاه و افزایش نابرابری در دوره‌های شناور و اثرات منفی تحریم‌ها و سیاست‌های تثبیت ارزهمسو است. تفاوت اصلی این پژوهش در استفاده از شاخص ترکیبی رفاه سن همراه با درآمدسرانه و تولید ناخالص داخلی است که ارزیابی دقیق‌تری از رفاه اجتماعی ارائه می‌دهد. همچنین، گستردگی بازه زمانی (۱۳٤٦ تا ۱٤۰۰) و تمرکز بر سیاست‌های ارزی متنوع ایران نوآوری مهم دیگری محسوب می‌شود.

٤.روش شناسی پژوهش

[1]Deaton
[2] Rodrik
[3] Woldie
[4] Bahmani- Oskooee & Harvey

Jp Press

این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است و با استفاده از داده‌های سری زمانی به تحلیل تحولات نظام ارزی و دلالت‌های آن برای رفاه اقتصادی و توزیع درآمد در ایران می‌پردازد. دوره مطالعه از سال ۱۳٤٦ تا ۱٤۰۰ انتخاب شده است تا تغییرات سیاست‌های ارزی در بازه‌های مختلف زمانی به طور کامل پوشش داده شود.

برای سنجش رفاه اقتصادی، درآمدسرانه به‌عنوان شاخص سطح متوسط درآمد در جامعه مورد استفاده قرار گرفته است. ضریب جینی نیز برای ارزیابی توزیع درآمد و میزان نابرابری به کار رفته است. علاوه بر این، شاخص رفاه سن به‌عنوان معیار جامع‌تر رفاه، همزمان سطح درآمد و نابرابری را لحاظ می‌کند.

داده‌ها از منابع رسمی شامل بانک مرکزی ایران، مرکز آمار ایران و سایر گزارش‌های اقتصادی معتبر گردآوری شده‌اند. تحلیل داده‌ها بر پایه آمار توصیفی، بررسی روندها و تحلیل تطبیقی دوره‌های مختلف نظام ارزی (ثابت، شناور مدیریت‌شده و شناور آزاد) انجام شده است.

همچنین، در تحلیل‌ها به نقش عوامل بیرونی مهم مانند تحریم‌های اقتصادی و نوسانات قیمت نفت به‌عنوان زمینه‌های اثرگذار بر متغیرهای رفاهی و توزیعی در نظر گرفته شده است تا تصویری جامع‌تر از تحولات ارائه شود.

٤.۱ درآمد، نابرابری و رفاه

در تحلیل‌های اقتصادی کلاسیک، رفاه اقتصادی اغلب با شاخص‌هایی نظیر درآمدسرانه یا تولید ناخالص داخلی سرانه سنجیده می‌شود. اما این شاخص‌ها، تنها میانگین درآمد را نشان می‌دهند و از توزیع درآمد در جامعه چشم‌پوشی می‌کنند. در نتیجه، دو کشور با درآمدسرانه یکسان اما با الگوهای متفاوت توزیع درآمد، می‌توانند سطوح متفاوتی از رفاه واقعی را تجربه کنند.

٤.۲ شاخص سن: ترکیب سطح درآمد و توزیع

آمارتیاسن [1] با هدف رفع این نقص، شاخصی ترکیبی پیشنهاد داد که در آن نه تنها سطح درآمد، بلکه میزان برابری در توزیع آن نیز لحاظ می‌شود. این شاخص به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$W = \mu_b (1 - G) \qquad (۱)$$

آمارتیاسن رفاه اجتماعی را به‌صورت تابعی از مطلوبیت‌های افراد معرفی می‌کند که از موقعیت‌های اجتماعی آن‌ها ناشی می‌شود(سن، ۱۹۷٦).

آمارتیاسن این تابع رفاه اجتماعی را مبتنی بر چارچوب ساموئلسون-برگسون بنیان نهاده است. تابع رفاه ساموئلسون-برگسون چارچوبی کلاسیک در اقتصاد رفاه است که رفاه کل جامعه را به‌عنوان تابعی از مطلوبیت‌های افراد یا متغیرهای مرتبط با موقعیت‌های اجتماعی آن‌ها تعریف می‌کند. فرم غیر مطلوبیتی از تابع رفاه اجتماعی ساموئلسون - برگسون را می توان به‌صورت زیر تعریف نمود:

$$w = w(s, \theta) \qquad (۲)$$

[1] Amartya Sen

Ip Press

$$\{\forall xi \in s \mid \theta = \theta(x1, x2, ..., xn)\} \quad (۳)$$

که در اینجا s کل درآمد و بیانگر قسمت کارایی در رفاه است و معمولاً به موقعیت‌های اجتماعی یا ساختارهای اجتماعی اشاره دارد که می‌توانند شامل عواملی مانند دسترسی به آموزش، سلامت، یا فرصت‌های اجتماعی باشند θ بیانگر نحوه توزیع درآمد بین افراد جامعه است و به‌عنوان معیار نابرابری شناخته می‌شود. می‌تواند به پارامترهای مرتبط با ترجیحات اجتماعی، سیاست‌ها، یا عوامل ساختاری دیگر اشاره داشته باشد.

تغییرات در s و θ در طول زمان می‌توانند نشان‌دهنده تحولات در ساختارهای اجتماعی، سیاست‌های عمومی، یا تغییرات در ترجیحات جامعه باشند. سیاست‌گذار اجتماعی می‌بایست با الگوهای سیاستی خود ترکیب بهینه θ و s را به‌گونه‌ای تعیین نماید که تابع رفاه اجتماعی حداکثر گردد.

٤.٣ مزیت‌های شاخص رفاه سن:

- لحاظ کردن هم‌زمان رشد و عدالت
- حساس بودن به تغییرات کوچک در ضریب نابرابری
- مناسب برای تحلیل‌های مقطعی و زمانی.

٤.٤ کاربرد شاخص سن در تحلیل نظام ارزی

تغییرات نظام ارزی در اقتصادهای در حال توسعه مانند ایران، علاوه بر تأثیر بر شاخص‌های کلان مانند رشد و تورم، پیامدهای قابل توجهی بر توزیع درآمد و رفاه اجتماعی دارد. در نظام ارزی تثبیت‌شده (نرخ ارز ثابت یا میخکوب)، قیمت واردات کنترل شده و فشار تورمی کاهش می‌یابد، اما رانت ارزی و تخصیص ناکارآمد منابع افزایش می‌یابد و نابرابری تشدید می‌شود. در نظام‌های شناور یا شناور مدیریت‌شده، بازار می‌تواند به واقعیت‌های اقتصادی واکنش نشان دهد، اما نوسانات نرخ ارز ممکن است تورم و فشار بر دهک‌های کم‌درآمد ایجاد کند.

بررسی صرف تولید ناخالص داخلی یا درآمدسرانه، اثرات کامل نظام ارزی را نشان نمی‌دهد؛ شاخص رفاه سن با در نظر گرفتن توزیع درآمد تصویر دقیق‌تری از پیامدهای این سیاست‌ها ارائه می‌کند. در ایران، دوره‌های مختلف نظام ارزی (نرخ ارز ثابت، میخکوب خزنده،چندنرخی، شناور مدیریت‌شده و غیره) همزمان با سیاست‌های اقتصادی، تحریم‌ها و تغییرات قیمت نفت بوده‌اند و تأثیر قابل‌توجهی بر:

- سطح درآمد خانوار
- ساختار توزیع درآمد
- و به‌طور کلی رفاه اجتماعی داشته‌اند.

IP Press

استفاده از شاخص رفاه سن در مطالعه حاضر، این امکان را فراهم می‌کند که بدون اتکا به درآمدسرانه به‌تنهایی، پیامدهای نظام‌های ارزی مختلف بر رفاه عمومی تحلیل شود. این موضوع، نه‌تنها از لحاظ تحلیلی مهم است، بلکه می‌تواند در سیاست‌گذاری عمومی نیز راهگشا باشد.

$$\frac{\partial \mathrm{w}}{\partial \mathrm{t}} = \beta\, \mu^{\beta-1}(1-G)\frac{\partial \mu}{\partial t} - \mu^{\beta}\, \frac{\partial G}{\partial t} \qquad (٤)$$

۵. نتایج

در این بخش، نگاهی تاریخی به نظام ارزی ایران و تأثیر آن بر رفاه اقتصادی ارائه می‌شود. هر دوره زمانی، نوع نظام ارزی حاکم بر اقتصاد ایران تشریح و تحلیل آماری شامل درآمدسرانه، ضریب جینی و شاخص رفاه آمارتیاسن برای ارزیابی رفاه اقتصادی ارائه شده است.

۵.۱ نظام ارزی ایران قبل از انقلاب:

تحولات نظام ارزی ایران از ۱۳۳٦ تاکنون نشان‌دهنده چرخه‌های مکرر بین ثبات و شناوری است. در دوره پیش از انقلاب، نظام ارزی مبتنی بر تثبیت به(SDR)[1]با نرخ رسمی ثابت ۷۵/۷۵ ریال برای هر دلار بود. پس از انقلاب، با تشدید محدودیت‌های ارزی و کاهش ذخایر، نظام چندنرخی شکل گرفت و بازار موازی ارز گسترش یافت. این تغییرات منعکس‌کننده تلاش برای تطبیق با شوک‌های خارجی و داخلی بوده است.

نظام ارزی ایران میان ثبات قیمتی و انعطاف‌پذیری در برابر شرایط متغیر در نوسان است؛ این دوگانگی ناشی از چالش‌های ساختاری بوده و تأثیرات مهمی بر متغیرهای کلان اقتصادی بر جای گذاشته است.

۵.۲ نظام ارزی پیش از انقلاب

پیش از پیروزی انقلاب، نظام ارزی ایران بر اساس رژیم «میخکوب شدید» یا نرخ ارز ثابت عمل می‌کرد. با وجود ثبات اسمی، دولت تا سال ۱۳۵۲ فعالانه در بازار ارز مداخله می‌کرد که شامل کنترل گسترده، سهمیه‌بندی ارز و تعیین اولویت‌های ارزی برای مصارف مختلف بود. در سال ۱۳۵۳، افزایش شدید قیمت نفت موجب رشد چشمگیر درآمدهای ارزی شد و سهمیه‌بندی لغو گردید، اما نرخ ارز ثابت باقی ماند. بنابراین، رژیم میخکوب تا زمان انقلاب ادامه یافت و نرخ رسمی ارز در بازه ۱۳٤۹ تا اوایل ۱۳۵۷ تقریباً ۷۰ ریال در برابر دلار آمریکا ثابت بود. نمودار شماره ۱ روند نرخ ارز در بازار غیررسمی تا سال ۱۳۵۷ را نمایش می‌دهد. فارغ از برنامه های اول و دوم که بیشتر سعی در حفظ و تثبیت جایگاه سلطنت داشته است، برنامه‌های سوم به بعد ابعاد اقتصادی و اجتماعی را در جامعه‌ی ایران که به شدت در حال رشد جمعیتی و تقاضایی بوده است، را در برگرفته است.

[1] Special Drawing Rights

Ip Press

نمودار ۱ نرخ ارز پیش از انقلاب

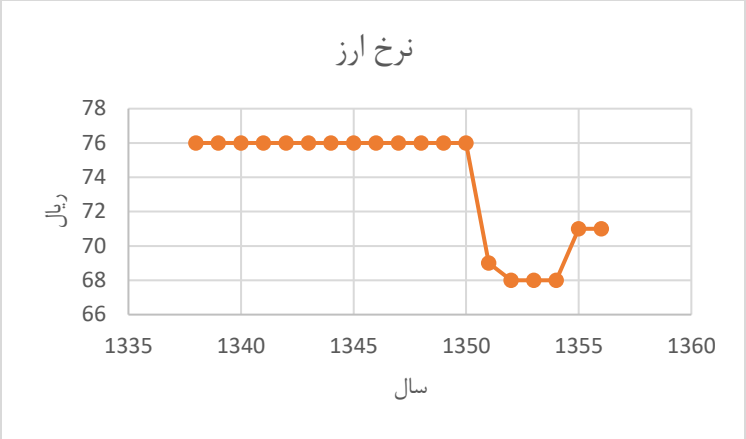

منبع بانک مرکزی

در جدول شماره ۱ شاخص‌های توزیع درآمد، آمده (درآمدسرانه، ضریب جینی، شاخص ترکیبی سن) است. طی این دوره درآمد ملی به قیمتهای ثابت سال ۱۳۷٦آورده شده است همانطور که ملاحظه می‌شود درآمدسرانه به صورت پیوسته تا سال ۱۳۵۷ افزایشی بوده است. در سال ۱۳۵۷ بدلیل شرایط حاصل از انقلاب افت شدید درآمد ملی و به طبع آن درآمدسرانه را شاهد هستیم.

جدول۱: شاخص‌های توزیع درآمد و رفاه قبل از انقلاب

سال	درآمد ملی (میلیون ریال)	جمعیت کل (هزار نفر)	درآمدسرانه (هزار ریال)	ضریب جینی	شاخص آمارتیا سن
1346	**56,637.00**	26,488	2138.2	0.502	1065
1347	**62,481.00**	27,205	2296.7	0.419	1334
1348	**67,962.00**	27,943	2432.2	0.4368	1370
1349	**73,864.00**	28,700	2573.7	0.4429	1434
1350	**94,370.00**	29,478	3201.4	0.4679	1703
1351	**115,369.00**	30,277	3810.5	0.4606	2055
1352	**155,649.00**	31,097	5005.3	0.4775	2615
1353	**241,370.00**	31,940	7557	0.4992	3785
1354	**261,044.00**	32,805	7957.4	0.502	3963
1355	**298,227.00**	33,709	8847.1	0.4805	4596
1356	**287,920.00**	35,027	8219.9	0.4584	4452
1357	**236,257.00**	36,396	6491.3	0.436	3661

منبع: محاسبات تحقیق

نظام ارزی پس از انقلاب (۱۳۵۸ تا ۱۳۷۱): تثبیت خزنده

پس از پیروزی انقلاب، ایران همچنان نظام نرخ ارز ثابت را حفظ کرد، اما به‌تدریج و تحت فشـــارهای اقتصـــادی تغییراتی در آن رخ داد. با تشـــدید بی‌ثباتی‌ها، فرار ســـرمایه و محدودیت منابع ارزی، بانک مرکزی کنترل‌های ســـخت‌گیرانه‌ای اعمال کرد و مبنای نرخ ارز را از دلار به «حق برداشت ویژه (SDR)» تغییر داد. در دوران جنگ تحمیلی، کاهش شدید درآمدهای نفتی و افزایش نیاز به واردات کالاهای اساسی باعث گسترش سیاست‌های ارزی چندنرخی شد؛ نرخ‌های ترجیحی، رقابتی و مسافرتی برای مدیریت تخصـیص ارز به اولویت‌های ضـروری ایجاد گردید. هم‌زمان، اختلاف بالای تورم داخلی با تورم جهانی و محدودیت منابع ارزی فشـار قابل توجهی بر نظام ارزی وارد کرد. در واکنش، بانک مرکزی نرخ ارز رسـمی را به‌صـورت تدریجی افزایش داد؛ روندی که به «تثبیت خزنده» معروف اسـت. در مجموع، این دوره با تثبیت ظاهری نرخ ارز و تعدیلات تدریجی برای جلوگیری از بحران‌های ارزی همراه بود. نمودارهای موجود روند صعودی تدریجی نرخ ارز را در واکنش به تحولات داخلی و بین‌المللی نشان می‌دهند.

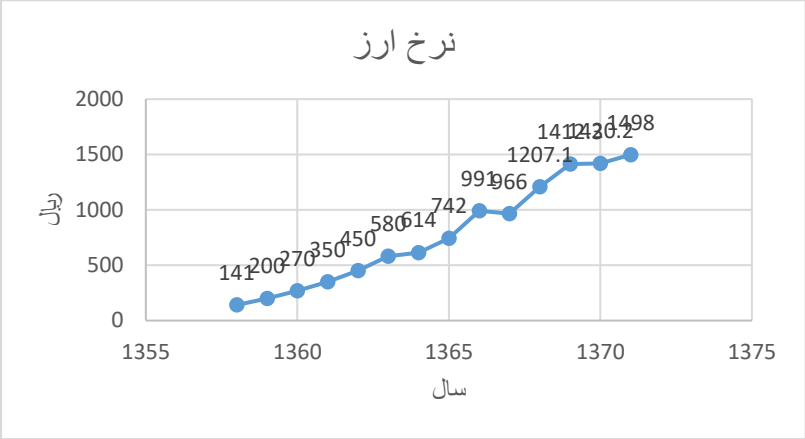

منبع: داده های بانک مرکزی

در جدول شماره ۲ آمارهای درآمدی و ضریب جینی و شاخص رفاه آمارتیاسن آورده شده است. آمارها بر اساس سال پایه ۱۳۷٦ آمده اسـت. کاهش درآمد ملی و افزایش مخارج جنگ در سـال های پایانی جنگ یعنی سـال ۱۳٦٤ الی ۱۳٦۷ سـبب کاهش شـدید شاخص سن نسبت به سال‌های قبل از آن بوده است. در این دوره در کنار نرخ ارز عمده چند نرخ ارز دیگر مانند نرخ‌های رقابتی، ترجیحی و مسافرتی برقرار شد.

جدول۲: شاخص‌های توزیع درآمد و رفاه پس از انقلاب

سال	درآمد ملی (میلیون ریال)	جمعیت کل (هزار نفر)	درآمدسرانه (هزار ریال)	ضریب جینی	شاخص آمارتیا سن
1358	**246,977.00**	37,819	6530.5	0.4618	3515
1359	**181,690.00**	39,298	4623.4	0.3984	2781
1360	**167,943.00**	40,835	4112.7	0.4	2468
1361	**189,466.00**	42,431	4465.3	0.441	2496

2573	0.454	4713.1	44,090	**207,799.00**	1362
2510	0.4043	4214	45,814	**193,060.00**	1363
2431	0.391	3991.5	47,606	**190,021.00**	1364
1856	0.3944	3064.2	49,445	**151,510.00**	1365
2104	0.4038	3528.7	50,661	**178,770.00**	1366
1488	0.4043	2497.8	51,908	**129,658.00**	1367
1612	0.4092	2727.8	53,185	**145,080.00**	1368
1944	0.3969	3223	54,493	**175,632.00**	1369
2091	0.3996	3483.3	55,837	**194,495.00**	1370
2162	0.387	3526.2	56,658	**199,789.00**	1371
2498	0.3976	4147.5	57,491	**238,446.00**	1372
2356	0.3993	3921.8	58,336	**228,785.00**	1373
2324	0.4074	3921.5	59,193	**232,124.00**	1374
2503	0.391	4110.6	60,055	**246,865.00**	1375
2394	0.4029	4009.4	61,070	**244,857.00**	1376
2277	0.3965	3773.5	62,103	**234,347.00**	1377
2459	0.4009	4104.4	63,152	**259,204.00**	1378
2543	0.3991	4232.2	64,219	**271,785.00**	1379
2600	0.3985	4323.3	65,301	**282,318.00**	1380
2791	0.4191	4804.1	66,300	**318,511.00**	1381
2994	0.4156	5122.4	67,315	**344,815.00**	1382
3319	0.3996	5528.3	68,345	**377,832.00**	1383
3633	0.4023	6078.6	69,390	**421,792.00**	1384
3829	0.4004	6385.9	70,496	**450,179.10**	1385
4032	0.4045	6771.5	71,346	**483,123.00**	1386
4057	0.3859	6605.8	72,279	**477,460.60**	1387
3915	0.3939	6458.6	73,223	**472,914.40**	1388

In Press

4246	0.3813	6862.8	74,180	**509,080.10**	1389
131294	0.375	210070.5	75,150	15786795.58	1390
106199	0.3834	172232.6	76,082	13103801.37	1391
96983	0.3952	160355.9	77,025	12351410.06	1392
93738	0.3999	156203.2	77,980	12180723.6	1393
80419	0.3988	133764	78,947	10560268.77	1394
86718	0.4046	145646.8	79,926	11640970.04	1395
87835	0.4008	146586.9	81,053	11881310.89	1396
78107	0.4093	132221.4	81,962	10837131.74	1397
70408	0.3992	117185.7	82,710	9692428.348	1398
72033	0.4006	120175.6	83,409	10023722.56	1399
81084	0.3938	133758	84,055	11243026.99	1400
منبع: محاسبات تحقیق					

همانطور که در نمودار (۲) به خوبی قابل ملاحظه است شاخص سن طی این دوره با روند کاهشی روبرو شده است عمده دلیل این مساله نیز شرایط کشور بدلیل وجود جنگ تحمیلی ۸ ساله می‌باشد.

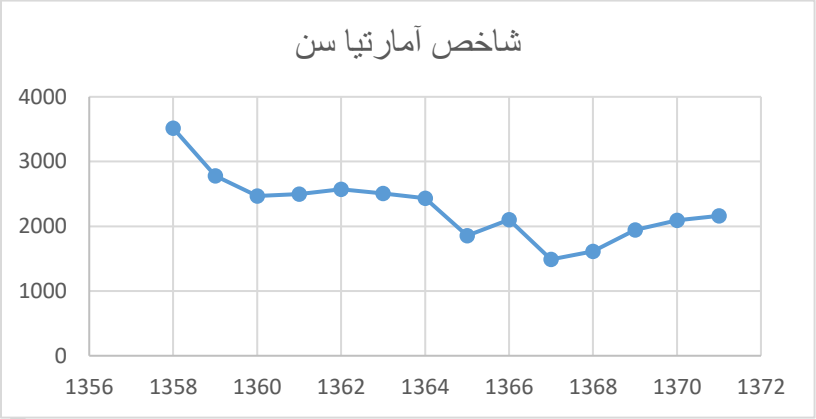

منبع: محاسبات تحقیق

نظام ارزی شناور مدیریت شده سال ۱۳۷۲

در سال‌های پیش از ۱۳۷۲، نظام چندنرخی ارز در پاسخ به شرایط بحرانی جنگ، محدودیت شدید منابع ارزی و فقدان بازارهای مالی کارآمد شکل گرفت. این نظام با هدف تخصیص هدفمند ارز طراحی شد، اما در عمل منجر به گسترش رانت، فساد و

ناکارآمدی شد. در فروردین ۱۳۷۲، بانک مرکزی سیاست تک‌نرخی‌سازی ارز را اجرا کرد که در ابتدا موفق به نظر می‌رسید، اما به‌دلیل عدم هماهنگی با سیاست‌های مالی و پولی، شوک‌های نفتی و بحران بدهی‌های خارجی، این سیاست با شکست مواجه شد. نتیجه آن جهش شدید نرخ تورم بود که در سال ۱۳۷٤ به ٤۹.٤ درصد رسید. تجربه این دوره نشان داد که هرگونه اصلاح ارزی نیازمند زیرساخت‌های نهادی مناسب و انسجام در سیاست‌گذاری کلان است.

از سال ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۰ بازگشت به نظام میخکوب خزنده پس از شکست سیاست یکسان‌سازی

شکست سیاست یکسان‌سازی نرخ ارز در سال ۱۳۷۲، دولت را مجبور کرد تا برای ایجاد ثبات اقتصادی، کنترل‌های سخت‌گیرانه ارزی را دوباره اعمال کند. اقدامات شامل ممنوعیت بازار غیررسمی ارز، الزام پیمان‌سپاری ارزی برای صادرکنندگان و گسترش مقررات تخصیص ارز بود که عملاً بازگشتی به نظام میخکوب خزنده ایجاد کرد. در سال‌های پایانی برنامه دوم توسعه (۱۳۷٤–۱۳۷۸)، با بهبود درآمدهای نفتی و مدیریت بدهی‌های خارجی، سیاست‌گذاران بار دیگر شناورسازی تدریجی و یکسان‌سازی نرخ ارز را مطرح کردند، هرچند اجرای کامل آن به تعویق افتاد. بین سال‌های ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۰، درآمدسرانه و شاخص رفاه سن افزایش یافت و دولت با ایجاد فضای اقتصادی و اجتماعی بازتر، رشد اقتصادی و بهبود روابط بین‌المللی را تسهیل کرد.

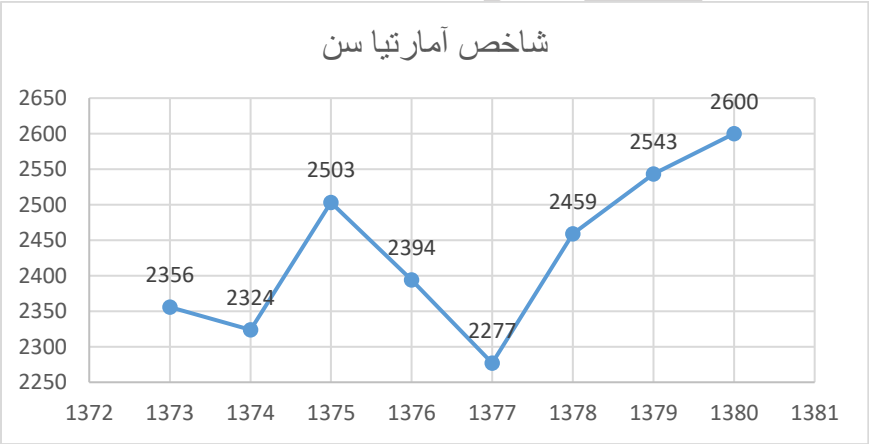

محاسبات تحقیق

۱۳۸۹–۱۳۸۱: تثبیت نظام ارزی شناور مدیریت‌شده و اجرای موفق سیاست یکسان‌سازی نرخ ارز

در ابتدای این دوره، افزایش شدید تقاضای واردات موجب رشد سریع نرخ ارز در بازار آزاد شد. دولت نرخ "ارز صادراتی" را برای مبادلات غیرنفتی اعلام کرد که تا سال ۱۳۷۵ به ۳۰۰۰ ریال رسید. از خرداد ۱۳۷٤، تمام مبادلات ارزی به بانک‌ها محدود و بازار آزاد ارز غیرقانونی شد. با وجود ایجاد نظم ظاهری، تورم بالا نرخ واقعی ارز را افزایش داد و رانت‌جویی و تخصیص ناکارآمد منابع تشدید شد. در سال ۱۳۷٦، صادرکنندگان اجازه یافتند مجوز واردات خود را در بورس به فروش برسانند که به واقعی‌تر شدن نرخ ارز صادراتی کمک کرد. در سال ۱۳۸۱، سیاست یکسان‌سازی نرخ ارز دوباره اجرا شد و نظام ارزی به "شناور مدیریت‌شده" تغییر یافت. حذف نرخ‌های چندگانه و درآمدهای ارزی بالا موجب تقویت پول ملی و کاهش شکاف میان نرخ رسمی و بازار آزاد

شد. در این دوره، درآمد ملی رشد کرد، ضریب جینی تا ۰٫۳۸ کاهش یافت و شاخص رفاه سن بهبود یافت که همگی نشان‌دهنده ارتقای رفاه و کاهش نابرابری اقتصادی بودند.

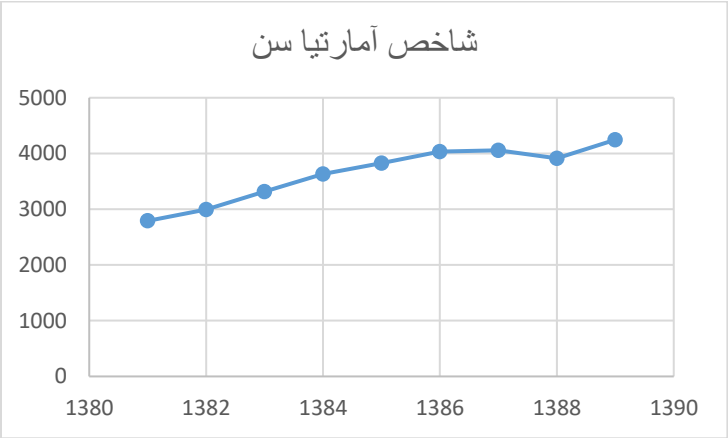

محاسبات تحقیق

۱۳۹۰–۱٤۰۰ :نظام ارزی شناور مدیریت‌شده در اعلام، میخکوب خزنده در عمل، و بازگشت به چندنرخی شدن ارز

از مهر ۱۳۸۹، با تشـدید تحریم‌های بین‌المللی به‌ویژه در حوزه نفت و بانک، بخش عمده‌ای از منابع ارزی ایران مسـدود شـد و دسـترسـی بانک مرکزی به ارز محدود گردید. همزمان با افزایش تقاضـا برای واردات و حفظ ارزش دارایی‌ها، امکان حمایت از نرخ‌های هدف‌گذاری‌شده از بین رفت و نظام ارزی به سمت چندنرخی شدن بازگشت. قطع همکاری‌های بانکی، به‌ویژه از مسیر امارات، اختلالات ارزی را تشـدید و شـکاف میان نظام مالی داخلی و بازارهای جهانی را گسـترش داد. نرخ رسـمی ارز چندین‌بار افزایش یافت تا بخشی از اختلاف با بازار آزاد جبران شود، اما شکاف بین نرخ رسمی و غیررسمی همچنان باقی ماند و محدودیت منابع دولت را ناگزیر به اولویت‌بندی تخصیص ارز و اعمال کنترل‌های سخت‌گیرانه کرد.

در این دوره (۱۳۹۰ تا ۱٤۰۰)، نوسانات شدید نرخ ارز، به‌ویژه در سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹، تحت تأثیر تنش‌های سیاسی داخلی تشدید شد و فضای اقتصادی کشور را بی‌ثبات کرد. شاخص رفاه سن کاهش چشمگیری نشان داد که حاکی از افزایش نابرابری و افت کیفیت توزیع درآمد است. کاهش درآمدهای ارزی دولت نیز به افت درآمدسرانه منجر شد. اگرچه نظام ارزی به‌طور رسمی "شناور مدیریت‌شده" اعلام می‌شد، در عمل سیاست‌های تثبیت نرخ ارز (میخکوب خزنده) دنبال می‌شد. این وضعیت همراه با بازگشت به چندنرخی بودن، فساد احتمالی، ناکارآمدی در تخصیص منابع و بی‌ثباتی اقتصاد کلان را تشدید کرد و رفاه اجتماعی و عدالت توزیعی را تحت فشار قرار داد.

IP Press

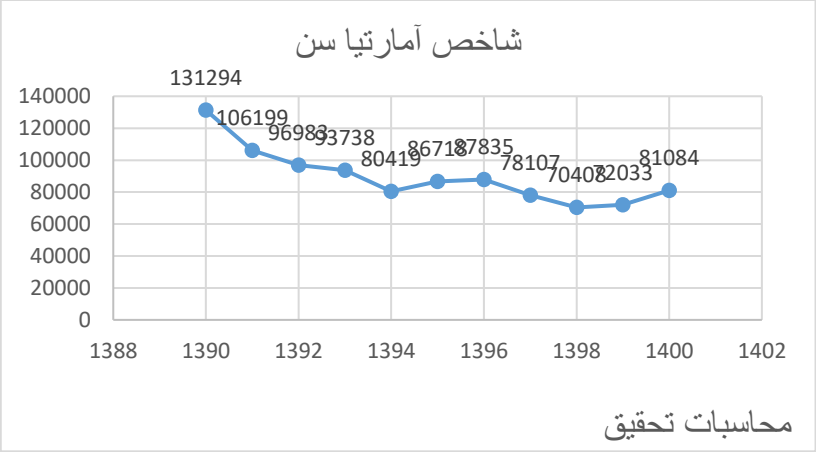

تغییرات درصـدی نرخ ارز طی سـال های پس از انقلاب در نمودار(۳) نشـان داده شـده اسـت. ثبات نرخ ارز و کمترین میزان تغییرات طی دوره ۱۳۷۸ الی ۱۳۸۸ بوده است. همانطور که قبلانیز بیان شده است طی این دوره کشور مناسبات بین المللی خوبی داشته و دارای رشد اقتصادی مثبت و قابل قبولی بوده است. اما این فرآیند در سال ۱۳۹۷ و پس از اغاز تحریم‌های شدید موسوم به فشار حداکثری با یک تغییر در حدود ۱۵٦ درصدی مواجه شده است.

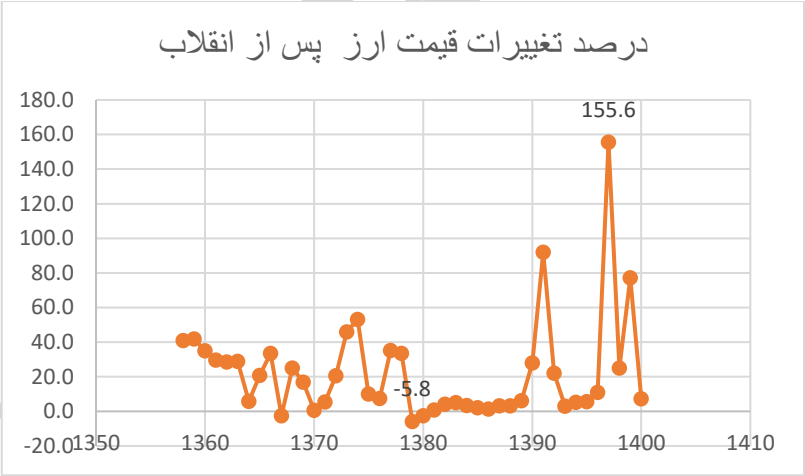

٦.نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی آثار تحولات نظام ارزی بر رفاه اقتصادی و نابرابری درآمدی در ایران انجام شد. نتایج حاصل نشان داد که نظام ارزی در ایران همواره در معرض تحولات و تغییرات گوناگون بوده است و هر یک از این تحولات، اثرات خاص خود را بر متغیرهای اقتصادی و اجتماعی کشور بر جای گذاشته‌اند.

به طور کلی، می‌توان نتیجه گرفت که نظام ارزی به تنهایی عامل تعیین‌کننده رفاه اقتصادی و توزیع درآمد نیست، بلکه تعامل آن با سایر سیاست‌های اقتصادی (به‌ویژه سیاست‌های پولی و مالی) و شرایط خارجی (مانند قیمت نفت و تحریم‌ها) است که در نهایت بر این متغیرها اثر می‌گذارد. در دوره‌هایی که سیاست‌های اقتصادی هماهنگ و شرایط خارجی مساعد بوده است، نظام ارزی شناور

مدیریت‌شده توانسته است به حفظ ثبات نسبی در بازار ارز و افزایش رفاه اقتصادی کمک کند. با این حال، در دوره‌های بحرانی و با تشـدید نوسـانات اقتصـادی، ناتوانی در مدیریت نرخ ارز و افزایش نابرابری، منجر به کاهش رفاه اجتماعی شـده اسـت. نتایج درجدول شماره(٤) به طور خلاصه آماده است.

جدول شماره ۴: شاخص‌های درآمدی، ضریب جینی، و شاخص آمارتیاسن (به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶)

شاخص آمارتیا سن	ضریب جینی	درآمدسرانه (میلیون ریال)	دوره زمانی
کاهش در ۱۳۵۷	متوسط	افزایش تا ۱۳۵۷، کاهش شدید در ۱۳۵۷	تا ۱۳۵۷
کاهش شدید	افزایش	کاهش در ۱۳۶۷-۱۳۶۴	۱۳۵۸-۱۳۷۱
کاهش شدید	افزایش	کاهش	۱۳۷۲
افزایش	کاهش	افزایش در ۱۳۸۰-۱۳۷۷	۱۳۷۳-۱۳۸۰
افزایش	۰.۳۸	افزایش	۱۳۸۱-۱۳۸۹
کاهش در ۱۳۹۸	افزایش	کاهش	۱۳۹۰-۱۴۰۰

منبع: محاسبات تحقیق

استفاده از شاخص رفاه سن در این پژوهش، نشان داد که صرفاً توجه به شاخص‌های کلان اقتصادی مانند درآمدسرانه، تصویر کاملی از وضـعیت رفاهی کشـور ارائه نمی‌دهد. شـاخص رفاه سـن با لحاظ کردن توزیع درآمد، امکان ارزیابی دقیق‌تری از اثرات سیاست‌های اقتصادی مختلف را فراهم می‌کند. با توجه به نتایج به دست آمده، پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاران در طراحی و اجرای نظام ارزی، به نکات زیر توجه کنند:

هماهنگی با سیاست‌های پولی و مالی: سیاست ارزی باید در راستای اهداف سیاست‌های پولی و مالی کشور و با در نظر گرفتن شرایط اقتصادی حاکم طراحی شود.

توجه به آثار توزیعی: سیاست‌های ارزی باید به گونه‌ای طراحی شوند که از افزایش نابرابری درآمدی جلوگیری کرده و به توزیع عادلانه‌تر درآمد کمک کنند.

مدیریت نوسانات: بانک مرکزی باید با استفاده از ابزارهای مناسب، نوسانات نرخ ارز را کنترل کرده و از ایجاد شوک‌های ناگهانی در بازار ارز جلوگیری کند.

شفافیت و اطلاع‌رسانی: بانک مرکزی باید اطلاعات دقیق و به‌روز در مورد سیاست‌های ارزی خود در اختیار عموم قرار دهد تا از ایجاد ابهام و عدم اطمینان در بازار جلوگیری شود.

در نهایت، اتخاذ یک نظام ارزی پایدار و کارآمد، نیازمند رویکردی جامع و همه‌جانبه اسـت که در آن، به تمامی ابعاد اقتصـادی، اجتماعی و سیاسی کشور توجه شود.

Ip Press

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان: همه نویسندگان در تهیه مقاله مشارکت داشته‌اند.

منابع مالی:این مقاله مستخرج از رساله دکتری در دانشگاه سمنان است.

تعارض منافع:نویسندگان اظهار داشتند که تضاد منافعی وجود ندارد.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش:در مطالعه حاضر تمامی ملاحظات اخلاقی ازجمله شرط امانت، صداقت و نداشتن سرقت ادبی رعایت شده است.

Bahmani-Oskooee, M., & Harvey, H. (2024). Asymmetric effects of exchange rate changes on income inequality in Iran: Evidence from nonlinear ARDL approach. The Journal of International Trade & Economic Development, 33(4), 567–589. https://doi.org/10.1080/09638199.2023.2298451

Daman Keshideh, M., Seyed Shokri, K., & Rezazadeh Ghorbani pour, M. (٢٠١٦). Investigating the Economic Factors Affecting Income Inequality (Gini Coefficient) in Iran. ٤th International Conference on Novel Research in Management, Economics and Accounting ,

Deaton, A. (١٩٩٧). *The analysis of household surveys: A microeconometric approach to development policy*. Johns Hopkins University Press .

Farzinvash, A., & Biria, S. (٢٠١٠). Effect of Exchange Rate System on the Demand for and the Composition of International Reserves in Developing Countries. *The Economic Research (Sustainable Growth and Development)*, ١٠(٢), ٠– ٠.

Heydari, H., & Hassanzadeh, A. (٢٠١٦). The Relationship between Income Inequality and Economic Growth in Iran. *Social Welfare*, ١٦(٦٣), ٨٩– ١٢٥.

Karimi, M., & Hashemti Dayari, E. (٢٠٢١). Investigating the Asymmetric Effects of Exchange Rate on Poverty in Iran. *Development and Capital*, ٦(١), ١٦٣– ١٨١.

Keykha, R., Zayanderoudi, M., & Raispoor, R. (٢٠٢٣). Examining the Policy of Increasing Exchange Rate, Exchange Rate Gap and Target Exchange Rate Fluctuations in Creating Foreign Trade Advantage within the Framework of the Resistance Economy based on Exchange Rate Fluctuation Modeling. *Journal of Contemporary Iranian Political and Social Transformations*, ٣(٢), ٣٢٥– ٣٤٤.

Lal Khodri, H., & Jafari Samimi, A. (٢٠٢٠). Asymmetric Impact of Exchange Rate Shocks on Income Distribution in Iran: A NARDL Approach. *Financial Economics (Financial Economics and Development)*, ١٤(٥٣), ٤٥– ٦٣.

Mehrara, M., & Hosseini Parsa, E. (٢٠٢٠). Investigating the Impact of Rising Food Prices on the Welfare of Urban Households in Iran. *Parliament and Strategy*, ٢٧(١٠٤), ٣٢٣– ٣٤٩.

Motameni, M., Zooki, S., & Mohammadian, D. (٢٠٢٣). The Asymmetric Role of Income Inequality and Inflation on Economic Welfare in Iran. *Economic Research*, ٢(٥٨), ٢٨١– ٣١٣.

In Press

Nasr Azadani, M., Hoshmandi, H., Sadeghi Amroabadi, B., & Fadaei, M. (٢٠٢٣). Evaluating the Impact of Exchange Rate Arrangements on Income Distribution in OECD and OPEC Countries. *Journal of Islamic Economics and Banking*, ١٢(٤٥), ٢٢١–.٢٤٦

Rodrik, D. (٢٠٠٨). The real exchange rate and economic growth. *Brookings Papers on Economic Activity*, ٣٦٥–.٤١٢

Sadegh Mohammadi, M., Sarlak, A., Najafizadeh, S. A., & Hassanzadeh, M. (٢٠٢١). The Impact of Exchange Rate Shocks on Household Welfare in Iran: A Computable General Equilibrium (CGE) Approach. *Economic Growth and Development Research*, ١١(٤٢), ٨١–.١٠٨

Safari, M. A. M., Masseran, N., Ibrahim, K., & Al-Dhurafi, N. A. (٢٠٢٠). The power-law distribution for the income of poor households. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, ٥٥٧, ١٢٤٨٩٣. https://doi.org/١٠,١٠١٦/j.physa. ٢٠٢٠,١٢٤٨٩٣

Sen, A. K. (١٩٧٦). "Information Bases of Alternative Welfare Approaches *Journal of Public Economics* ٣, ٣٨٧–.٤٠٣

Shakery, A., Rezaei, E., & Fallahi, K. (2024). Simulating the Effects of Managed Floating Exchange Rate Regime on Iranian Households' Welfare in a DSGE Framework under Sanctions. Iranian Economic Research Quarterly, 29(98), 45–78. https://doi.org/10.22059/ijer.1403.98.045

Vakili, A., Rezaei, E., & Ghafari, F. (٢٠٢٣). A Discussion on the Effects of Currency Crises on the Real Sector of Iran's Economy: The Reaction of Productivity, Employment and Economic Growth [Research]. *Islamic Economics & Banking*, ١١(.١١٦–٨١ ,(٤١

Woldie, G. A., & Siddig, K. (٢٠١٩). Macroeconomic and distributional impacts of exchange rate devaluation in Ethiopia: A computable general equilibrium approach. *Heliyon*, ٥(١٢), e٠٢٩٨٤. https://doi.org/١٠,١٠١٦/j.heliyon.٢٠١٩.e ٠٢٩٨٤

Ip Press